

หมอลำกับการสร้างพื้นที่การยอมรับทางสังคมในวาทกรรม “ศิลปินพื้นบ้าน”*

MORLUM AND CREATING A SPACE FOR SOCIAL CONSENT IN DISCOURSE "FOLK ARTIST"

รินดา ประกอบบุญ

Rinda Prakobboon

วิทยาลัยราชทูตพนม มหาวิทยาลัยนครพนม

That Phanom College, Nakhon Phanom University, Thailand

Corresponding author E-mail: rinda-prakobboon5@hotmail.com

Received 28 March 2024; Revised 20 June 2024; Accepted 20 June 2024

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงวาทกรรมการยอมรับทางสังคมของหมอลำที่มีการต่อสู้การสร้างพื้นที่การยอมรับทางสังคมจากวาทกรรมศิลปินต๋นกินรำกิน เป็นศิลปินพื้นบ้านเพื่ออนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม เนื่องจากหมอลำเป็นการแสดงของชาวอีสานที่มีมาช้านาน แต่คนทั่วไปมักจะมองว่าศิลปินชาวอีสานเกิดจากชนชั้นรากหญ้าที่ใช้การแสดงเพื่อดำรงชีวิตอยู่ให้เกิดความอยู่รอดจากสภาพเศรษฐกิจที่ย่ำแย่ รวมถึงการลดทอนและด้อยค่าความเป็นศิลปินจากวาทกรรมต๋นกินรำกินจนทำให้พ่อแม่หลายคนไม่ยอมให้ลูกหลานมาหัดร้องรำ จนเกิดผลกระทบการสืบทอดวัฒนธรรมภูมิปัญญาจะค่อยๆ เลือนหายไป เพราะศักดิ์ศรีของศิลปินค่อยถูกด้อยค่าจากสังคมที่ไม่ได้มองถึงเรื่องของการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และมองว่าเป็นอาชีพที่ยังยืน รวมถึงการเป็นศิลปินหมอลำยังไม่ได้รับการศึกษาในระบบเท่าที่ควร จึงทำให้ศิลปินไม่ได้ถูกมองด้วยความสามารถจากการแสดง จึงจะต้องพยายามพิสูจน์ตัวเองเพื่อให้ได้รับการยอมรับจากสังคมทั่วไป โดยการพิสูจน์ความสามารถเพื่อให้มีชื่อเสียงในวงการแสดงหมอลำ หรือ

* รินดา ประกอบบุญ. (2567). หมอลำกับการสร้างพื้นที่การยอมรับทางสังคมในวาทกรรม “ศิลปินพื้นบ้าน”. วารสารรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 4(3), 194-205.

Rinda Prakobboon. (2024). Morlum and Creating a Space for Social Consent in Discourse "Folk Artist". Journal of Political Science Mahamakut Buddhist University, 4(3), 194-205.;

DOI: <https://doi.org/10.>

<https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jpsmbu/index>



แม้แต่การสร้างวาทกรรมให้กับหมอลำด้วยคำว่าศิลปินไส้แห้ง ทำให้เกิดวาทกรรมลดทอนคุณค่างานศิลปะ ดังนั้นผู้เขียนจึงอยากสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถของศิลปินที่เป็นผู้นุรักษ์ศิลปะวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ไม่ได้ถูกด้อยค่าจากสังคมว่าเป็นเพียงผู้เดินกินรำกินเท่านั้นแต่เป็นบุคคลที่สร้างความบันเทิงและสืบทอดศิลปะอันดีงามต่อไป

คำสำคัญ: หมอลำ, การสร้างพื้นที่การยอมรับทางสังคม, ศิลปินพื้นบ้าน

Abstract

This article aims to reflect on the social acceptance discourse of Mor Lam, which has a struggle to create a social acceptance space from the discourse of artists dancing and eating. Become a local artist to preserve arts and culture. Because Mor Lam is a performance of the Isan people that has been around for a long time. But the general public tends to think that Isaan artists are born from the grassroots class who use performing to survive in a dire economic situation. Including the reduction and inferiority of being an artist from the discourse of dancing, making many parents not want their children to learn to sing and dance. Until the impact of cultural inheritance, wisdom gradually disappears because the dignity of artists is gradually devalued by a society that does not consider the issue of preserving art and culture. and viewed as an unsustainable occupation Including being a Mor Lam artist, he still hasn't received formal education as he should. As a result, artists are not seen with their acting abilities. Therefore, you must try to prove yourself in order to gain acceptance from general society. By proving your ability to become famous in the molam performing industry. Or even creating a discourse for Mor Lam with the word Sai Haeng artist. This causes a discourse that reduces the value of art. Therefore, the author would like to reflect on the ability of artists who are the preservers of folk art and culture, who are not devalued by society



as just people who dance and eat, but are people who create entertainment and continue to pass on good art.

Keywords: MorLum, Creating a space of social tolerance, Folk artists

บทนำ

หมอลำเป็นวัฒนธรรมนั้นมีคุณค่าต่อคนอีสานและมีความผูกพันกับคนอีสานมาช้านาน เหมือนกับวัฒนธรรมของคนไทยโดยทั่วไปจนกลายเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวไทยอย่างแยกกันไม่ออกซึ่งวิถีของการดำเนินชีวิตตามวัฒนธรรมแบบนี้ ควรได้รับการอนุรักษ์ ส่งเสริม ให้อยู่คู่กันกับสังคมไทยต่อไป ดังที่ กาญจนา อินทรสุนานนท์ (2540: 175-178) ได้กล่าวไว้ในแนวทางในการอนุรักษ์ ส่งเสริม เผยแพร่วัฒนธรรมไว้ในเอกสารคำสอนวิชาพื้นฐานมานุษยวิทยา ภาควิชาภาควิชาวัฒนธรรม โดยสรุปว่าแนวทางอนุรักษ์วัฒนธรรมมีหลายวิธีการตามรูปแบบของการอนุรักษ์ให้คงไว้ตามรูปเดิม การให้ค่านิยมสูงเพื่อการคงไว้

หมอลำเป็นศิลปะการแสดงที่มีความโดดเด่น ในแบบฉบับของคนอีสาน และคนอีสานก็นิยมชมชอบเป็นอย่างมาก ผู้แสดงหมอลำเป็นผู้มีมีไหวพริบปฏิภาณ โต้ตอบกับคู่ร้องของตนในขณะนั้น พร้อมทั้งยังมีความไพเราะ และยังมีการพูดเข้าเหย้าไปถึงผู้ชม เพื่อให้ผู้ชมมีความรู้สึกว่ามีส่วนร่วมในการแสดงหมอลำนั่นๆ ด้วย ทำให้ศิลปะการแสดงหมอลำมีความสนุกสนาน เป็นการแสดงที่ให้ความบันเทิง ผ่อนคลายความตึงเครียดของคนสังคม ให้การศึกษา ให้ความรู้ ให้แง่คิด ศิลธรรมจรรยาแก่ประชาชน การนำเนื้อหาวรรณกรรมท้องถิ่นมาแสดงหมอลำ โดยมีศิลปินหมอลำเป็นผู้อนุรักษ์และสืบทอดศิลปะพื้นบ้าน นับได้ว่าหมอลำเป็นสิ่งที่บ่งบอกวัฒนธรรมของชาวอีสานที่สะท้อนภาพของสังคม และยังเป็นความบันเทิงในเชิงธุรกิจอีกด้วย (พรชัย เขียวสาคร, 2536 : 4)

นอกจากนี้ศิลปินหมอลำนับเป็นอาชีพหนึ่งของชาวอีสาน ซึ่งสืบทอดกันมาแต่โบราณ โดยแบ่งเป็นยุคต่างๆ คือ ยุคลำพื้น ยุคลำโจทก์ลำแก้ (ลำสับโบก) ยุคลำชิงชู ยุคลำกลอน ยุคลำหมู่ ยุคลำเพลิน และยุคลำชิง ตามลำดับ ศิลปินประเภทหมอลำกลอนนับเป็นศิลปินที่อยู่ในความนิยมของประชาชนตลอดมาทุกยุคทุกสมัย เพราะการลำกลอนเป็นการลำที่เต็มไปด้วยเนื้อหาสาระน่าประทับใจ ให้ความรู้และความบันเทิง มีทำนอง และจังหวะลีลาที่หลากหลายและไพเราะ เป็นที่ประทับใจและให้ประโยชน์แก่ผู้ฟังชาวอีสานตลอดมาจนถึงปัจจุบัน คือมีทั้งทำนองลำทางสั้น ลำทางยาว ลำเดิน และลำเตี้ย ฯลฯ (คงฤทธิ แข็งแรง (2535 :10-32)



หมอลำในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงมากมายในการต่อสู้กับความพลิกผันของสังคมไทย และมีคณะหมอลำจำนวนหนึ่งไม่อาจทนทานต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงได้ แต่ก็ยังมีหมอลำอีกหลากหลายคณะที่สามารถเดินก้าวต่อไปข้างหน้าอย่างมั่นคง สมดังคำกล่าวที่ว่า “หมอลำ” จะไม่มีวันตายไปจากลมหายใจของชาวอีสานเพราะหมอลำเปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของชาวอีสาน และกลายเป็นพลังอำนาจละมุนที่หล่อหลอมความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนอีสานทั่วโลก

หมอลำ

ในสมัยโบราณการศึกษาของชาวบ้านเริ่มต้นจากวัดโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้เล่าเรียนสืบทอดกันมา เรื่องราวทางศาสนาและวรรณคดีได้มีการจารึกลงในใบลาน คือมีการจาร (เขียน) ตัวหนังสือธรรม หนังสือขอม บรรยายเรื่องราวต่างๆ ที่ผู้ประพันธ์แต่งขึ้นลงไว้ในใบลานเป็นจบบ (เล่ม) การเรียนหนังสือในสมัยก่อนใช้วิธีจำตัวหนังสือแบบนกแก้วนกขุนทอง คือหัดอ่านศัพท์เป็นคำ อ่านทบทวนไปมาจนจบเล่มหรือผูกนั้น ๆ ลักษณะของตำราในสมัยโบราณนั้นมีลักษณะเป็นหนังสือผูกใบลาน การเก็บรักษาคนโบราณใช้วิธีการนำเอาไม้ไผ่มาทะลุปล้องแล้วสอดหนังสือไว้ข้างใน มีฝาปิดอย่างดีและเรียกว่าหนังสือ “หนึ่งลำ” ในสมัยก่อนใครก็ตามที่สามารถเล่าเรื่องในหนังสือหนึ่งลำ ชาวบ้านเรียกว่า “หมอลำ” (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2528 : 49) ในสมัยเริ่มแรกสันนิษฐานว่าหมอลำคงจะมีการแสดงในงานของชาวบ้านในละแวกใกล้ๆ กับที่หมอลำอาศัยอยู่ เมื่อมีงานสำคัญ เช่น งานศพ งานบุญบ้าน งานเทศกาลประจำปีของหมู่บ้านตามฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ได้รับการเชื้อเชิญให้มาเล่านิทานให้ชาวบ้านฟัง เพื่อให้ความสนุกสนาน และความบันเทิง เช่นเวลามีคนตาย เข้าภาพก็เชิญมาเล่านิทานให้ฟังเพื่อบรรเทาความทุกข์ความเศร้าโศกให้กับญาติพี่น้องของผู้ตาย ในงานก็อาจจะเอาหนังสือผูกมาอ่านให้ฟังบ้างหรือเล่าปากเปล่าบ้าง เรื่องที่เล่ามักจะเป็นวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องสังข์ศิลป์ชัย นางผมหมอม กำพร้าไก่แก้ว เป็นต้น ชาวบ้านจะเกิดความรู้สึกตื่นเต้นไปตามท้องเรื่องที่เล่า “หมอลำ” จึงกลายเป็นดารารับเชิญในงานมงคลและงานอวมงคลต่างๆ ที่มีในหมู่บ้านในสมัยแรกคงไม่ได้รับเป็นค่าจ้าง แต่มีของมอบให้เป็นสินน้ำใจ เช่น ผ้าขาวผืน เงินเฟื้อง เงินสตางค์ หรืออาจจะเป็นของมีค่าที่เจ้าภาพมอบให้เป็นสินน้ำใจเล็กๆ น้อยๆ เรียกว่า “ค่าย” ศิลปะการแสดงหมอลำในขั้นแรกนั้นคงจะเป็นลักษณะของ “หมอลำพื้น” คือเล่าเรื่องพื้นเพบ้านของตน จึงเรียกว่า “ลำพื้น” (บุญกว้าง วาทยะโยธา, 2524 : 33) จึงยังไม่เป็นไปเพื่อเศรษฐกิจเท่าใดนัก



หมอลำ หมายถึง การขับลำของมนุษย์สมัยโบราณมีเนื้อหาสั้นๆ บางทีมีเนื้อหาอยู่เพียงไม่กี่ประโยค เช่น 2 - 3 ประโยคเท่านั้นแต่ขับล่ำวกไปเวียนมา ต่อมาเมื่อมีความก้าวหน้าทางสังคมมากขึ้นเนื้อหาของเพลงขับลำก็จะค่อยๆ ยาวออกไปเรื่อยๆ ตามความก้าวหน้าทางสังคมนั้นๆ การขับลำยุคแรกๆ ใช้รับทำนองด้วยกระบอกไม้ไผ่ เป็นเครื่องจังหวะ ที่มีการละเล่นโดยใช้กระบอกไม้ขนาดปล้องเดียวสองอันมาตีกระทบกันประกอบจังหวะขับร้อง ชาวอีสานมีไม้สองอันเรียกว่ากับแก็บ ตีกระทบกันประกอบจังหวะขับลำ และประเพณีลำได้แพร่หลายอยู่แถวลาวใต้ตั้งแต่เวียงจันทน์ลงไปรวมถึงท้องถื่นอีสานของไทยด้วยและมีการเรียกคนล่ำว่าหมอลำ หรือ “หมอ” และเรียกคนเป่าแคนว่าหมอแคน (สุจิตต์ วงเทศ, 2532 : 30- 31) หมอลำเป็นมหรสพพื้นบ้านที่สำคัญที่สุดของชาวอีสาน คำว่า “ล่ำ” แปลว่า “ขับร้อง” มาจากคำเดิมว่า “ขับลำน้า” ในภาคอีสานของไทยใช้คำว่า “ล่ำ” เช่น ล่ำพื้น ล่ำกลอน ล่ำหมู่และล่ำซิ่ง ส่วนในภาคใต้ของลาวใช้คำว่า “ล่ำ” เช่น ล่ำบ้านซอก ล่ำมหาชัยล่ำสีพันดอน และล่ำคอนสวน ส่วนในภาคกลางของไทย เดิมใช้คำว่า “ขับลำน้า” หมอลำมีต้นกำเนิดจากทำเนียบ 4 อย่างคือ การเล่านิทาน การเว้าผญา การสุตรขวัญและการเทศน์ ต่อมาการเล่านิทานก็กลายรูปมาเป็น การล่ำพื้น หรือหมอลำพื้น ซึ่งหมายถึงหมอลำเล่านิทาน โดยนำเอาบทกลอนจากนิทานชาดก หรือตำนาน มาล่ำเช่น นิทานเรื่องท้าวแซ่ ท้าวหมาหยูย ท้าวหน้าผากไกลกระเด็น ท้าวจำปาสี่ต้น ตำนานเรื่องการสร้างเวียงจันทน์ ต่อมาหมอลำประเภทนี้ได้พัฒนาการหมอลำหมู่ซึ่งมีทำนองหรือเรียกในภาษาอีสานว่าวาทล่ำด้วยกัน เช่น วาทอุบล วาทกาฬสินธุ์ วาทสารคาม และวาทขอนแก่น หมอลำอีกประเภทคือ หมอลำกลอนหรือหมอลำคู่ หมอลำทุกประเภทมีความเกี่ยวข้องกับผญา คำว่า “หมอลำ” ประกอบขึ้นด้วยคำสองคำ คือ “หมอ” และ “ล่ำ” คำว่าหมอนี้หมายถึงผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญในวิชาสาขาใดสาขาหนึ่ง เช่น หมอยา และ “ล่ำ” คำว่าหมอนี้หมายถึงผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญในวิชาสาขาใดสาขาหนึ่ง เช่น หมอยาหมายถึง ผู้เชี่ยวชาญในการใช้ยาหมอมอ หมอโหร หมายถึงผู้ชำนาญในการทำนายโชดชะตา หมอน้ำมนต์ หมายถึงผู้ชำนาญการในการทำน้ำมนต์ หมอสูตร หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญในการใช้สูตร เช่น สูตรขวัญ และหมอธรรม หมายถึง ผู้ชำนาญการในการใช้คาถาในการสะเดาะเคราะห์ปราบ หรือขับไล่ผีต่างๆ ให้หนีไป เป็นต้นส่วนคำว่า “ล่ำ” นั้น สันนิษฐานว่า ล่ำเป็นคำลักษณนาม ใช้เรียกสิ่งที่มีลักษณะยาว เช่นล่ำไผ่ ล่ำพร้าว ล่ำตาล หรือล่ำน้ำ เช่น ล่ำโขง ล่ำชี ล่ำมูล เป็นต้น เนื่องจากนิทานพื้นบ้านหรือวรรณกรรมอีสาน เป็นเรื่องที่ยืดยาวคนทั้งหลาย จึงเรียกวรรณกรรมเหล่านี้ว่า “ล่ำ” เช่น ล่ำสังข์ศิลป์ชัย การะเกด สีสนมโนรา ล่ำแดงอ่อน ล่ำขุนนางอ้าว หากผู้ใดมีความ

ชำนาญในการจดจำหรือท่องจำบทกลอนเนื้อหาของนิทานหรือ วรรณกรรมเหล่านี้ได้ บุคคลผู้นั้นก็ได้ชื่อเป็น “หมอลำ” (เจริญชัย ชนไฟโรจน์, 2526 : 1)

จากข้อมูลข้างต้น หมอลำ หมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญในการขับลำเพลงพื้นบ้านอีสาน โดยใช้กลอนลำที่เกิดจากการฝึกฝนจนเกิดความชำนาญและสามารถนำสิ่งที่ได้มาคิดเป็นสำนวนภาษาของหมอลำแล้วถ่ายทอด ไปสู่ผู้ฟังได้อย่างไพเราะกลมกลืนกับสภาพต่างๆ โดยมีแคนเป็นดนตรีประกอบการลำเป็นวัฒนธรรมที่ฝังรากลึกอยู่กับวิถีชีวิตของชาวอีสานมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เป็นความสวยงามของการใช้ภาษาและความมีน้ำใจในงานพิธีต่างๆ โดยมีน้ำใจเล็กๆ น้อยๆ ให้กับผู้มาลำในงานเท่านั้น

การสร้างพื้นที่การยอมรับทางสังคมของศิลปินหมอลำ

กาญจนา แก้วเทพ (2545) กล่าวว่าศักดิ์ศรีของสื่อพื้นบ้านเป็นหัวใจสำคัญที่สุดของสื่อพื้นบ้าน ในอดีตนั้น สื่อพื้นบ้าน เช่นโนรำนั้นมีศักดิ์ศรีสูงส่งขนาดว่าเป็นหนึ่งในคุณสมบัติที่พอจะยกลูกสาวให้ผู้ชายที่รำนโนราเป็น แต่ปัจจุบันนี้ โนราถูกลดสถานภาพกลายเป็นเรื่อง "ตื้นกินรำกิน" ที่พ่อแม่หลายคนไม่อยากจะให้ลูกหลานมาหัดร้องรำ ในขณะที่สถานภาพของสื่อพื้นบ้านถูกลดระดับลง ศักดิ์ศรีของศิลปินก็ค่อยๆ หดตามไปด้วย และหากวิธีการที่หน่วยงานพัฒนาต่างๆ เข้าไปใช้สื่อพื้นบ้านอย่างไม่เคารพถึงศักดิ์ศรีของสื่อพื้นบ้าน เช่นตัวอย่างที่ยกมากล่าวข้างต้นว่า มีลักษณะแบบ "จิกหัวใช้" ไม่สอบถามความถนัดหรือให้อิสระแก่ศิลปินในการสร้างสรรค์เอง ก็ยิ่งเท่ากับไปซ้ำเติมลดค่าศักดิ์ศรีของสื่อพื้นบ้านให้ต่ำเตี้ยลงติดดินมากยิ่งขึ้น

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2540) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาหมอลำเอก : ความรุ่งโรจน์ของอดีตกับปัญหาของหมอลำในปัจจุบัน ซึ่งมีจุดมุ่งหมาย คือ ศึกษาเหตุปัจจัยที่ส่งเสริมให้ศิลปินแห่งชาติสาขาหมอลำ 3 ท่าน และหมอลำอาวุโสที่ประสบความสำเร็จสูงสุดในการแสดงพบว่า เหตุปัจจัยที่ทำให้ประสบความสำเร็จ คือ การสั่งสมธาตุศิลปิน ความรอบรู้ในศิลปะการประพันธ์กลอนลำ ความรอบรู้ด้านวรรณกรรม ความรอบรู้ในชีวิตจิตใจชาวนา ความรอบรู้ในศาสนาและจารีตประเพณีท้องถิ่นความรู้เรื่องธรรมชาติ และความรู้ทางสังคม โดยองค์ความรู้เหล่านี้ ปรากฏในบทกลอนลำคำดสรรที่รวบรวมไว้ เกณฑ์การคัดสรรพิจารณาจากคุณค่าของดีดลลักษณ์ สังคมศาสตร์และอักษรศาสตร์ ความรุ่งโรจน์ของของศิลปินหมอลำขึ้นอยู่กับ



ปัจจัยด้านสังคม ปัจจัยด้านคุณภาพ และปัจจัยด้านเทคโนโลยีการสื่อสาร ซึ่งสามารถนำไปพิจารณาแก้ไขปัญหาของผู้แสดงหมอลำในปัจจุบันได้

ไพบุลย์ แพงเงิน (2534: 1) กล่าวไว้ว่า คำว่า “หมอลำ” นั้นเราหมายถึง ผู้มีความสามารถในการขับลำหรือขับร้องลำกลอนลำให้เกิดทำนองและจังหวะที่ไพเราะเพราะพริ้ง และคำว่าหมอแคนก็หมายถึง ผู้ที่มีความสามารถในการเป่าแคนให้ออกมาเป็นเสียงที่มีท่วงทำนองไพเราะ และผู้ที่จะเป็นหมอลำนั้นจะต้องมีคุณสมบัติพิเศษกว่าคนธรรมดาโดยทั่วไป กล่าวคือ ต้องเป็นคนที่มีความรู้ มีไหวพริบปฏิภาณฉลาดเฉลียว มีความจำดี มีความเพียรพยายามในการท่องจำ มีน้ำเสียงดี มีรูปร่างหน้าตาดีและมีมารยาทอ่อนโยนนุ่มนวล จึงจะประสบความสำเร็จในอาชีพหมอลำได้และ พรชัย เขียวคุสา (2536:4) ได้อธิบายว่า หมอลำเป็นศิลปะของชาวอีสานซึ่งเป็นที่นิยมมาก และรับใช้ชาวชนบทในแง่มุมต่างๆ กล่าวคือให้ความบันเทิง ผ่อนคลายความตึงเครียดของคนในสังคม ให้การศึกษา ให้ความรู้ให้แก่คิด ศิลธรรม จรรยาแก่ประชาชน คุณค่าของหมอลำนั้น เป็นศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน และการนำวรรณกรรมท้องถิ่นมาแสดงหมอลำก็เป็นการสืบทอดวรรณกรรมอีกทางหนึ่งด้วย หมอลำจึงเป็นผู้อนุรักษ์และสืบทอดศิลปะพื้นบ้านเป็นสื่อระหว่างรัฐและประชาชน นับได้ว่าหมอลำเป็นสิ่งบ่งบอกถึงศิลปวัฒนธรรมของชาวอีสานที่สะท้อนภาพของสังคมและยังเป็นความบันเทิงเชิงธุรกิจอีกด้วย

การสร้างพื้นที่การยอมรับทางสังคมของศิลปินหมอลำของศิลปินพื้นบ้านอีสานของคุณแม่ราตรี ศรีวิไล ปีพ.ศ. 2566 เป็นปีที่กระแสของการเปลี่ยนแปลงได้เปลี่ยนทิศทางมาถึงจังหวัดขอนแก่น เป็นลมที่พัดตำแหน่งศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (หมอลำประยุกต์) ประจำปีพ.ศ. 2565 มาสู่แม่ครูราตรีศรีวิไล บงสิทธิพร ซึ่งเป็นหมอลำจากจังหวัดขอนแก่นท่านแรกที่ได้รับการเชิดชูเกียรติอันสูงสุดนี้ ตำแหน่งศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดงที่เคยมอบให้กับหมอลำพ่อครูแม่ครูท่านอื่น ๆ ก่อนหน้านั้นนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นหมอลำกลอนแบบดั้งเดิมที่มีเพียงการร้องบทกลอนและบรรเลงประกอบด้วยแคนเท่านั้น การได้รับการเชิดชูเกียรติของแม่ราตรีศรีวิไลซึ่งเป็นผู้บุกเบิกหมอลำกลอนประยุกต์หรือหมอลำซึ่งที่ผสมผสานเครื่องดนตรีสากลอื่น ๆ ไว้ในวงและมีแนวทางการแสดงที่แตกต่างไปจากหมอลำกลอนในอดีต จึงแสดงถึงการยอมรับแนวทางหมอลำประยุกต์นี้เป็นสมบัติทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของประเทศ

ในอดีตภาพลักษณ์ของหมอลำคือเป็นผู้มีรายได้น้อย ไม่มีการศึกษาและขาดโอกาสทางสังคม เป็นอาชีพที่ถูกเรียกว่า “เต็นกินรำกิน” เสียงดูถูกนี้เป็นแรงผลักดันให้แม่ราตรี ศรีวิไล หมอ กลายเป็นหมอลำชื่อดัง ซึ่งคุณแม่ราตรีได้บอกกับตัวเองว่าต้องทำให้ตนเองประสบความสำเร็จและมีชื่อเสียงในอาชีพหมอลำให้ได้ คุณแม่ราตรี ศรีวิไล แม่เริ่มออกแสดงครั้งแรก



ตั้งแต่หลังจากจบประถมศึกษาปีที่ 4 และไม่ได้กลับไปเรียนหนังสือต่อ จนกระทั่งอีกเกือบ 20 ปีต่อมาเมื่อมีโอกาสจึงกลับไปเรียนต่อในภาคการศึกษานอกระบบ (กศน.) จนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และได้ชวนลูกศิษย์จำนวนหนึ่งเรียนไปพร้อม ๆ กัน “อยากให้ลูกศิษย์ที่เราสอนหอลำมาเรียนด้วย จะได้มีความรู้ มันจะค่อย ๆ สิ้นคำตูดูกเราไปถ้าเราเรียน” ต่อมาแม่ราตรีได้เรียนต่อการศึกษาผู้ใหญ่ที่อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่นจนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 “ลูกศิษย์ที่มาเรียนหอลำกับแม่จบกศน. 400-500 คน แต่พอในระดับปริญญาตรีหลายคนไม่เรียนต่อเพราะต้องทำงาน พ่อแม่ลูกศิษย์หลายคนมาบอกแม่ว่าอยากให้ลูกเรียนสูง ๆ แต่ไม่มีกำลังส่งให้เรียนต่อก็มาขอให้แม่ออกค่าเทอมให้ก่อน ถ้าได้มาค่อยหักเอา เราก็อยากให้เค้าได้โอกาสเหมือนเรา ลูกศิษย์ส่วนมากที่มาเรียนกับเราก็คือลูกคนยากคนจน เค้าอาจจะไม่มีเงินก้อนไปจ่ายค่าเทอมแต่เค้าออกไปร้องหอลำออกงานบ่อย ๆ ได้เงินมากก็มาแบ่งจ่ายคืนเราทีละ 400 500 บาท เราก็มองว่าอะไรเพราะเราไวใจกัน เราสอนเค้ามา เค้าคือลูกเรา” แม่ราตรีช่วยลูกศิษย์ให้จบปริญญาตรีได้เกือบ 20 คน ส่วนแม่ราตรีเองเรียนต่อในระดับปริญญาโทและปริญญาเอกจนสำเร็จการศึกษาเป็น “หมอลำดอกเตอร์”

คุณแม่ราตรี ศรีวิไลเป็นตัวอย่างของหมอลำที่ได้รับการเสนอชื่อให้ได้รับการเชิดชูเกียรติเป็นศิลปินแห่งชาติมาทุกปีตั้งแต่ ปีพ.ศ. 2538 แต่ที่ผ่านมาคณะกรรมการผู้พิจารณารางวัลมุ่งเน้นที่จะอนุรักษ์หมอลำที่มีแบบแผนทำนองแบบดั้งเดิมที่มีเอกลักษณ์ชัดเจนไว้มากกว่าทำนองลำประยุกต์ของแม่ราตรีซึ่งเป็นทำนองที่ผสมผสานทำนองลำหลายทำนองของหลาย ๆ จังหวัดในภาคอีสานไว้ด้วยกัน แต่ถึงแม้จะพลาดรางวัล แม่ครุราตรีก็มุ่งหน้าพัฒนาหมอลำกลอนประยุกต์อย่างต่อเนื่องและใช้หมอลำกลอนประยุกต์ทำประโยชน์ให้กับสังคมในด้านต่าง ๆ อย่างสม่ำเสมอ เช่น การใช้หมอลำกลอนประยุกต์ในการรณรงค์สนับสนุนนโยบายต่าง ๆ ของรัฐ ทำให้ได้รับการยอมรับจากสังคมในวงกว้างมากขึ้น จนกระทั่งได้รับการเชิดชูเกียรติเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (หมอลำ) ประจำปีพ.ศ. 2565 ในที่สุด “แม่ดีใจและภูมิใจมากในสิ่งที่เราทำมาตลอดและที่สังคมเห็นคุณค่าของหมอลำกลอนประยุกต์ และดีใจที่มีส่วนทำให้ชีวิตลูกศิษย์ลูกหามีอาชีพจากที่เคยมีฐานะยากจน ปัจจุบันมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ภาคภูมิใจในสิ่งที่ตัวเองทำมาตลอดชีวิต ความเหนื่อยยากลำบากมันส่งผลออกมาเท่าที่เห็นอยู่ทุกวันนี้” (ศักดิ์ศรี วงศ์ธราดล, 2567)

“สุดท้ายอยากฝากไว้ว่าศิลปะวัฒนธรรม (หมอลำ) มีอิทธิพลยิ่งใหญ่ต่อคนอีสาน มันเป็นเรื่องละเอียดจิตวิญญาณคนอีสาน ใครไม่รู้จักให้สังเกตตรงที่เวลาได้ยินเสียงแคนเราอยากลำ



เราลำขึ้นมากคนฟังอยากฟ้อน ถ้าใครอยากเข้าใจจิตวิญญาณของคนอีสานให้เข้าใจ ศิลปะวัฒนธรรมควบคู่กันไป” (ศักดิ์ศรี วงศ์ธราดล, 2567)

“หมอลำ” กับความเป็นศิลปินพื้นบ้าน

สิทธิศักดิ์ จำปาแดง (2548: 199-246) กล่าวถึงหมอลำเป็นผู้มีบทบาทหลายด้านต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน หมอลำเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความรู้ของคนในสังคม ซึ่งวิธีการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารอาจแตกต่างกันไปตามยุคสมัย หมอลำนอกจากมีบทบาทที่ให้ความบันเทิงแล้วหมอลำยังทำหน้าที่สำหรับเป็นสื่อกลาง ในการนำข้อมูลข่าวสารของรัฐบาลหรือแนวคิดที่เป็นประโยชน์ของกลุ่มต่างๆ ไปสื่อความเข้าใจกับประชาชนอีสานได้หลายประเด็น บางประเด็นเป็นเพียงการรับรู้ บางประเด็นนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมอันพึงประสงค์ในเจตนาสาระที่ต้องการสื่อ

การแสดงลำกลอนมีบทบาทใหม่ที่เด่นชัดคือเป็นการลำเพื่อให้ความรู้ให้ข่าวสารแก่ประชาชนชาวอีสานในประเด็นปัญหาสังคมนโยบายของรัฐบาลเร่งด่วนของกระทรวง ทบวง กรม กอง ต่าง ๆ ลำกลอนจึงเป็นการเสนอข่าวสารจากหน่วยงานไปยังประชาชน และสื่อความต้องการของประชาชนไปยังหน่วยงาน ยุคสมัยที่เริ่มนำลำกลอนไปใช้เป็นสื่อในการพัฒนาเริ่มจากสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หมอลำบุญขึ้น บุญศรีมีหน้าที่สำคัญในการปฏิบัติงานทางจิตวิทยาให้กับสหรัฐอเมริกาในการลำต่อต้านคอมมิวนิสต์ หมอลำสุนทร ชัยรุ่งเรือง มีบทบาทอย่างสำคัญในการรณรงค์การควบคุมประชากรในการคุมกำเนิด หมอลำทองมาก จันทะถื่อ มีบทบาทอย่างสำคัญในการรณรงค์ต่อต้านโรคพยาธิใบไม้ในตับและโรคเอดส์ นอกจากนี้ทุกครั้งที่มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สมาชิกสภาจังหวัด สมาชิกเทศบาล หมอลำที่มีชื่อเสียงมีบทบาทอย่างสำคัญในการเผยแพร่ประชาธิปไตยโดยการต่อต้านการซื้อสิทธิขายเสียงและลำแถลงนโยบายของพรรคของผู้สมัคร กล่าวได้ว่าบทบาทของหมอลำกลอนในปัจจุบัน หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนเป็นผู้นำไปใช้เป็นกลไกในการสื่อสารมวลชน หมอลำที่ทำหน้าที่ส่วนนี้เป็นหมอลำอาวุโสที่ได้รับการยอมรับจากมหาชนเป็นหมอลำมาตรฐานที่มีวุฒิภาวะในการแสดงสูง

เสงี่ยม บึงไสย (2533: 183) กล่าวถึงบทบาทหมอลำในการทำหน้าที่เป็นผู้นำของความคิดของคนในท้องถิ่น เป็นตัวประสานระหว่างรัฐบาลกับประชาชน ประชาชนกับประชาชนหมอลำมีบทบาททางด้านการเมือง มักเป็นหมอลำกลอนที่มีภูมิปัญญาดี มีความสามารถสูงมีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่ยอมรับของสังคมท้องถิ่น เคยประสบผลสำเร็จทางด้าน



ล้ากลอนมาแล้วจัดเป็นปรมาจารย์ของหมอล้ากลอนในด้านการเมือง ล้ากลอนทำหน้าที่สื่อสารทางการเมือง เนื้อหาล้ากลอนสะท้อนถึงสังคม 2 ลักษณะ คือ สังคมในอุดมคติและสังคมที่เป็นจริง สะท้อนโลกทัศน์ทางการเมืองในด้านที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ และโลกทัศน์เกี่ยวกับรูปแบบการปกครอง

ไพฑูรย์ แพงเงิน (2534: 18) กล่าวถึงนายทองมาก จันทะลือ ว่าภูมิลำเนาจังหวัดขอนแก่น ใช้เวลาเรียนลาอยู่ 7 ปีเศษ จึงมีความสามารถสู้คนอื่นได้ แล้วมาเรียนลำสังวาสและหัดฟ้อนอีก 3 เดือน จนมีความรู้การคั่นกลอน (บรรยายสิ่งที่มองเห็นเป็นคำกลอนได้ทันที) ถึงขั้น"ลำแตก" กล่าวคือ อาจารย์จะแต่งกลอนลำแบบไหนสามารถออกเสียงลำได้ทั้งสิ้น และสามารถคั่นกลอนสด บรรยายสิ่งที่มองเห็นเป็นคำกลอนได้ทันที ในการลำบนเวทีต้องตั้งปัญหาถามตอบพยายามตั้งปัญหายาก คู่แข่งยังไม่เรียนก็จะตอบไม่ได้ก็ถือว่าแพ้ ดังนั้นหมอลำจะต้องเรียนรู้อย่างไม่รู้จบ บทกลอนต้องมีทุกประเภทและท่องให้ได้ เพราะบนเวทีจะต้องว่าด้วยปากเปล่า

จะเห็นได้ว่าคนที่มาเป็นหมอลำได้นั้นจะต้องเป็นบุคคลที่มีความอดทนและความพยายามเข้าใจถึงวิถีชีวิตของชาวบ้านรวมถึงวิธีการเอื้อนเอ่ยการร้อยเรียงคำพูดออกมาเป็นเสียงต่ำเสียงสูงเพื่อให้เกิดความไพเราะงดงามในภาษาสามารถที่จะคั่นกลอนสดได้และศิลปินหมอลำจะต้องเป็นบุคคลที่มีปฏิภาณไหวพริบเป็นอย่างดีเพราะจะต้องได้ตอบทั้งหมอลำด้วยกันและโต้ตอบกับผู้ฟังให้เกิดความบันเทิงจึงถือได้ว่าศิลปินหมอลำมีความรู้ความสามารถเป็นอย่างมากและเหมาะสมกับคำว่าศิลปินพื้นบ้านเป็นอย่างยิ่ง

สรุป

หมอลำเป็นการบอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ในวิถีชีวิต เช่น คลายความโศกเศร้าในงานศพ ออกโรงในเทศกาลประจําหมู่บ้าน หรือ งานเกี่ยวข้าวทำนา เป็นต้น จังหวะการเล่าเรื่องของหมอลำเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย มีการใช้เสียงแคนเข้าไปเพื่อเพิ่มอรรถรสและดึงดูดความสนใจจากผู้ฟัง พัฒนาต่อยอดจนสามารถแตกแขนงออกเป็นหมอลำหลายประเภท ทั้งลำกลอน ลำเพลิน ลำซิ่งซู้ ฯลฯ นอกเหนือจากความสนุกสนานแล้ว หมอลำยังถูกใช้ไปกับการเล่าความลำบากทุกข์ยาก หรือแม้กระทั่งใช้เพื่อการต่อต้านผู้ปกครอง ผ่านทำนองอันไพเราะที่ซ่อนเนื้อหาสาระเอาไว้อย่างแนบเนียน แม้กาลเวลาจะหมุนผ่าน โลกจะเผชิญกับความท้าทายใหม่ๆ สิ่งหนึ่งที่น่าสนใจคือ การปรับตัวของหมอลำ ทำให้ได้เกิดศิลปินสมัยใหม่ๆ หันมาอยู่ในโลก



ออนไลน์ สิ่งที่เราจะเห็นในอนาคตคือ รูปแบบการแสดงที่เปลี่ยนไป และอาจมีอะไรน่าสนใจอีกมากเกิดขึ้นในโลกที่เทคโนโลยีดิจิทัลปรับเปลี่ยนทุกวัน และโซเชียลมีเดียกลายเป็นหัวใจสำคัญต่อการสื่อสาร วิวัฒนาการของหมอลำเคลื่อนตัวไปพร้อมๆ กับการอนุรักษ์วิถีเก่า สอดประสานควบคู่กันไป ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา เกิดการสืบสานเชื่อมโยงเอาภูมิปัญญาของคนรุ่นเก่ามาประยุกต์เข้ากับวัฒนธรรมสมัยใหม่ได้ต่อไป “หมอลำ” ศาสตร์และศิลป์ด้านอุตสาหกรรมบันเทิงเชิงวัฒนธรรม ที่มีพลวัตตามยุคสมัยกว่าครึ่งสหัสวรรษยังคงยืนด้วยลำแข้งตนเอง พร้อมกระแสนิยมที่กำลังเพิ่มมากขึ้นในปัจจุบัน ดังนั้นหมอลำจึงมีความเป็นศิลปินพื้นบ้านที่ควรได้รับการยอมรับในฐานะเป็นผู้สืบทอดศิลปะวัฒนธรรม มิใช่เพียงคนต๋นกินรำกีนอีกต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กาญจนา แก้วเทพ.(2545). เมื่อสื่อส่องและสร้างวัฒนธรรม. คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา อินทรสุนานนท์. (2540). พื้นฐานทางมานุษยวิทยาทางคติวิทยาภาควัฒนธรรม. คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.พ.
- คงฤทธิ์แข็งแรง. (2535). กลอนลำ ของหมอลำสุทธิสมพงษ์ สะท้อนอาจ. ใน ปริญญา นิพนธ์ศ ศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2528). บทบาทของหมอลำต่อสังคมอีสานในช่วงกึ่งศตวรรษ. มหาสารคาม : สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- _____ (2540). ภูมิปัญญาหมอลำเอก : ความรุ่งโรจน์ของอดีตกับปัญหาของหมอลำในปัจจุบันรายงานการวิจัยตามโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว ครั้งที่ 1/2540. มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- เจริญชัย ขนไพโรจน์. (2526). ดนตรีและการละเล่นพื้นบ้านอีสาน. มหาสารคาม : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- บุญกว้าง วาทยะโยธา. (2524). สัมมนาเพลงพื้นบ้านอีสาน. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- ไพบุลย์ แพงเงิน (2534). กลอนลำภูมิปัญญาของอีสาน.กรุงเทพมหานคร: โอเคียนส์โตร์.



พรชัย เขียวสาคุ. (2536). ลำเพลินบ้านแพง ตำบลแพง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม.

ใน วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
ฐิติเทพ สิทธิยศ. (2553). ที่มาที่ไปและทำไมต้องเศรษฐกิจสร้างสรรค์. นักบริหาร, 30(1), 9-12.

ศักดิ์ศรี วงศ์ธราดล. (2567). จากราชินีหมอลำซิ่งสู่ศิลปินแห่งชาติ: แม่ครูราตรีศรีวิไล บงสิทธิ

พร. เรียกใช้เมื่อ 28 มีนาคม 2567 <https://thecitizen.plus/node/96787>

ศิวาพร ฟองทอง และคณะ. (2565). หมอลำกับเศรษฐกิจ สังคม และสุขภาพของคนอีสาน.

ภายใต้แผนงานยุทธศาสตร์เป้าหมาย (Spearhead) ด้านสังคม แผนงานคนไทย 4.0
สนับสนุนโดย สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

ศิริศักดิ์ เหล่าจันทาม . (2567). <https://theisaanrecord.co/2023/05/09/billion-economy-of-morlum-the-ignored-thai-soft-power/>ออนไลน์ เข้าถึงเมื่อ 22 มกราคม 2567

สุจิตต์ วงเทศ. (2532). ร้องรำทำเพลง : คนตรีและนาฏศิลป์ชาวสยาม. กรุงเทพมหานคร: พิษ
ณศ.<https://www.cea.or.th/th/single-statistic/isan-music-never-die/>เรียกใช้
เมื่อ 22 มกราคม 2567

UNCTAD. (2010). Creative Economy report 2010. Geneva: United Nation.